

Svetlana Aleksiévitx: el cisell de la memòria roja

El dia que, a la freda Minsk, una trucada va rompre la quietud del seu pis per confirmar-li que havia estat premiada amb el Nobel de literatura, poc o gens sabíem de Svetlana Aleksiévitx (Ivano-Frankivsk, Ucraïna, 1948). Tot i que, 30 anys abans, el seu primer llibre havia venut dos milions d'exemplars a la Unió Soviètica, aquí era difícil trobar-ne res. L'anunci del premi literari més important del món homenatjava "la seva obra polifònica, un monument al sofriment i al coratge en el nostre temps". És el temps soviètic, o segons el seu admirat escriptor Varlam Xalàmov, el temps de "la gran batalla perduda per una renovació autèntica de la vida". Aleksiévitx n'ha esbotzat les fronteres per convertir-se en una de les majors cronistes de l'experiència humana. La seva lectura no deixa indemne.

Text: Jordi de Miguel Capell @jordidemiguel / Il·lustració: Jordi Borràs

Diuen els cronistes que l'han visitat a casa seva que a l'entrada hi ha bústies verdgrises de plom, que els ascensors són estrets i que els cables elèctrics del llinar dibuixen teranyines inversemblants. Una immensa mola de formigó a tocar del riu Svisloch, a Minsk, la capital de Bielorússia. Dins, un modest pis de dues cambres i una cuina. Càlids i simples mobles de fusta, catifes a les parets, com marca la tradició, i algunes fotos de record (una góndola veneciana, una torre xinesa, el castell de Neuschwanstein...). Poc més.

Cap cronista no ho esmenta, però entre forma i contingut plana un contrast evident: la menuda habitant d'aquest petit pis està habitada per milers de veus. Les veus contenen un món de 22 milions de metres quadrats.

Svetlana Aleksiévitx ha dedicat gairebé **quatre dècades de la seva vida a recórrer la geografia sentimental de l'imperi soviètic**. Cadascuna de les seves obres corals, cisellada durant anys a partir de centenars d'entrevistes, forma part d'un colossal retaule sobre la memòria, el sofriment i la dignitat de la paraula. Els seus protagonistes no han figurat mai als llibres d'història, però tots han estat tocats per un episodi fonamental en la història de l'home roig: la Segona Guerra Mundial, a 'La guerra no té rostre de dona' i 'Els últims testimonis'; la catàstrofe nuclear, a 'La pregària de Txernòbil' (Raig Verd, 2016); la guerra de l'Afganistan, a 'Els nois de zinc' (Raig Verd, 2016), i la caiguda de l'URSS, a 'Temps de segona mà' (Raig Verd, 2015). Fa pocs anys, en castellà només havia arribat la seva impressionant "novel·la confessió" coral al voltant del desastre nuclear. En català, per fortuna, l'ull viu de Raig Verd ja tenia enllestida l'edició del seu darrer treball -amb magnífica traducció de Marta Rebón- poc abans de l'anunci del Nobel.

L'obra d'Aleksiévitx és la cerca de la caixa negra de la utopia. La caixa negra s'ha perdut després

d'un accident dolorós.

A propòsit d'un poble de dones i d'un taüt de zinc

“Què ha passat? Per què em trobo dins un taüt? De cop i volta la processó s'atura i sento una veu que diu: «Passeu-me el martell». I m'assalta un pensament: estic somiant... La veu torna a demanar: «Passeu-me el martell»... Jo ho percebo tot com una cosa real i alhora com en un somni... I la veu diu per tercera vegada: «Passeu-me el martell». Sento cops contra la tapa, sento el martell, un clau em fereix un dit. Començo a picar amb el cap contra la tapa, dono cops de peu. I la tapa cedeix, cau. La gent em mira, m'aixeco, tinc mig cos fora de la caixa. Vull cridar-los: «Em feu mal, per què em tanqueu aquí dins? No s'hi pot respirar». Ells ploren, però no em diuen res. Com si tots fossin muts... I als seus rostres es llegeix l'èxtasi, un èxtasi secret... Invisible... Jo ho veig... Ho endevino... No sé com haig de parlar-los perquè em sentin. Em sembla que estic cridant, però els meus llavis estan tancats, no aconsegueixo desenganxar-los. Aleshores jec al taüt. M'arrauleixo i penso: volen que em mori, potser realment m'he mort i ara em convé estar callat. Algú diu: «Passeu-me el martell...»”.

Al discurs d'acceptació del **premi Nobel**, pronunciat a Estocolm al mes de desembre passat, Svetlana Aleksiévitx fixa el mite del seu origen com a escriptora: la seva infantesa explica la seva obra. Filla d'una humil família de mestres rurals, neix el 1948 a la ciutat ucraïnesa d'Ivano-Frankivsk, tot i que ben aviat, quan el pare és desmobilitzat de l'Exèrcit Roig, es trasllada a una petita vila bielorrussa a 100 quilòmetres de Txernòbil. La petita Svetlana creix fascitada pels relats de les dones que al vespre es reuneixen als portals: la guerra ha engolit els homes. “El que més recordo és que no parlaven de mort, sinó d'amor. Contaven com s'havien acomiadat l'últim dia dels qui estimaven, com els havien esperat, com encara els esperaven: «Que torni sense braços, sense cames; ja el portaré jo»”.

La seva infància marca la seva obra. Aleksiévitx és filla d'una humil família de mestres rurals en una vila a 100 quilòmetres de Txernòbil

D'alguna manera, ‘La guerra no té rostre de dona’ és un tribut a aquest record. Quan el 1978 comença a escriure'l, Aleksiévitx és una jove però experimentada periodista. S'ha graduat a la Universitat de Minsk i ha treballat en diverses revistes locals, seguint la petja d'Alés Adamóvitx. Com l'escriptor bielorrús, autor d'una profunda investigació sobre la vida quotidiana durant el **setge a Leningrad**, Aleksiévitx sap que els textos són arreu, al carrer, al tren, a les cases de camp; que només cal saber preguntar i escoltar perquè elles, les veus ignorades per la història, continen els olors i els colors de la batalla, l'amor al front, la mort del bestiar, la vida d'un jove nazi que agonitza.

El relat oficial de la Gran Guerra és subvertit, **la censura no espera: “Per què no hi ha cap heroi al llibre?”, brama l'autoritat**. “Després de llegir-lo ningú no anirà a combatre”. Aquesta vegada, però, l'obra no és destruïda. A diferència de ‘Vaig deixar el meu poble’, el seu relat sobre les famílies obligades a emigrar, ‘La guerra no té rostre de dona’, serà publicat a l'URSS, amb dos anys de retard i alguns fragments censurats. Som el 1985, al tímid inici de la Glànost: **Mikhaïl Gorbatxov** en cita el títol en un discurs.

Alexiévitx esdevé aleshores una escriptora popular; però, tot i així, la polèmica no s'atura: **el 1989 s'endinsa en l'abisme afganès**. Per escriure ‘Els nois de zinc’, ha recorregut el país entrevistant familiars i supervivents d'una guerra que, altra vegada segons el relat oficial, havia de dur la civilització a una població desitjosa de justícia. A Kabul també ha escoltat les veus. Dels soldats imberbes que, al mercat, compren ‘souvenirs’ a les seves mares amb les bales que després els mataran; dels que recullen en cubells les restes d'una amistat rebentada per la metralla; de les que

són obligades a prostituir-se a les cambres dels comandants; de la inútil mort que torna oculta en llueus taüts de zinc. Es fa difícil comprendre l'impacte del llibre en la societat soviètica. La seva lectura és devastadora.

Tres anys després de la seva publicació, **dos dels testimonis inclosos al llibre duen l'autora a judici**. "Vostè em diu que hauria d'odiar l'Estat, el Partit. Jo n'estic molt orgullosa, del meu fill! Va morir com un oficial de combat. Tots els seus camarades l'estimaven. Jo estimo el país on vivíem, l'URSS, perquè el meu fill va sacrificar-hi la seva vida. És a vostè a qui odio! No necessito la seva horrible veritat. Ningú no la necessita! Em sent?". Aleksiévitx ho ha tornat a fer: el cor de veus condemna i allibera igual. També ella se sent "lliure d'il·lusions". Quan torna de l'Afganistan, s'adreça al pare: "Perdona'm", li diu, "em vas educar en la fe en els ideals comunistes, però n'hi ha prou de veure aquells homes, exalumnes soviètics com aquells a qui la mare i tu ensenyeu, matant en terra estrangera gent que no coneixen, perquè totes les teves paraules quedin reduïdes a pols. Som assassins, pare, ho entens?". El pare de Svetlana arrenca a plorar. L'imperi trontolla.

A propòsit d'un pentinat soviètic i d'una abella silenciosa

"Escrigui-ho. No tots hem entès el que hem vist, però que perdurin les nostres paraules. Algú les llegirà i les entendreà. Més endavant... Després de nosaltres..."

"Vam sortir de les nostres cuines per anar al carrer i aleshores ens vam adonar que no teníem idees, que durant tot aquell temps ens havíem passat l'estona asseguts xerrant per no res. Va sortir, de vés a saber on, gent mai vista: jovenets amb jaquetes vermelles i anells d'or als dits. I amb unes regles de joc noves: si tens diners llargs, ets algú; si no en tens, no ets ningú. A qui li pot interessar que hagi llegit tot Hegel? «Humanista» sonava gairebé com el diagnòstic d'una malaltia. Deien: «Només saben tenir entre les mans un petit volum de poesies de Mandelstam..."

Txernòbil, Ucraïna: 26 d'abril de 1986. El foc i la nit. L'explosió. Svetlana Aleksiévitx sap que es troba davant d'un nou repte: què serem capaços d'entendre, d'aquest desastre? Comprendrem que el fil del temps s'ha esmicolat? Que el passat ja no proveeix respostes? Som davant d'un "monstre" ignot.

Empesa pel misteri, **l'escriptora viatja a la 'zona zero' per copsar el moment de mudesa que la catàstrofe ha generat**. Entre el secretisme oficial i les seves conseqüències, hi ha hagut una pausa: "No es troben paraules per a uns sentiments nous i no es troben sentiments per a les noves paraules". El Comitè Central desplega l'Exèrcit a Prípiat, però contra qui ha d'apuntar? Aleksiévitx parla amb extreballadors de la central, amb soldats i metges, amb famílies evacuades dels pobles limítrofs, amb residents il·legals que fugen d'una catàstrofe major. Busca en les seves veus el silenci de les abelles que, segons els pagesos, han callat amb la radiació: així com elles han percebut l'ignot -sembla dir-nos l'autora-, la pregària de Txernòbil ens alertarà dels límits de l'experiència humana. Sabrem escoltar-la?

Per a molts analistes, **Txernòbil fou, amb l'Afganistan, l'esquerda final del sistema soviètic**. L'obra 'Temps de segona mà' n'és la crònica del col·lapse. Amb aquest darrer llibre, però, Aleksiévitx no busca dibuixar la trajectòria de la caiguda. Busca la pols inhalada, la vida entre la runa... De nou, no pregunta directament sobre el socialisme, sinó sobre l'amor, la gelosia i la infància, sobre les danses i els pentinats, sobre milers de detalls d'una vida que es resisteix a desaparèixer: "És l'única manera de fer entrar la catàstrofe dins un límit familiar i d'intentar explicar-ne alguna cosa", diu al pròleg. El cor dibuixa un temps i els sentiments que el creuen. Aleksiévitx en recull els brins... les veus.

De tots els llibres que ha publicat, aquest és el que en presenta de més diverses: hi apareixen

membres del Partit, irades per la traïció; ànimes entregades al capital, refugiats de les repúbliques en guerra, víctimes del terrorisme, enginyers a l'atur, mares de suïcides, nostàlgics de Stalin... Aleksiévitx no utilitza el terme despectiu 'sovok' perquè sap que, com ells, és filla del temps soviètic. També ella va ser pionera i 'komsomol', també ella va creure en un "socialisme amb rostre humà". A la seva generació, però, li va resultar més fàcil acceptar l'esfondrament de la idea comunista perquè, diu, no la va viure en el temps en què aquesta idea era jove i forta..

"La cultura de l'esperança ha deixat pas a una cultura de la por. En aquest terreny, Rússia té més experiència que Occident"

Han passat 25 anys i, esfondrada la il·lusió del canvi, Aleksiévitx mira amb desencís els temps que corren. "La cultura de l'esperança ha deixat pas a una cultura de la por. En aquest terreny, Rússia té més experiència que Occident", afirma en una entrevista.

És coneguda **la seva oposició al sempitern president bielorús, Aleksandr Lukaixenko**. L'any 2000, la censura i el fustigament soferts al seu propi país van empènyer l'escriptora a l'exili ("Estava cansada de barricades. Les revolucions i les barricades són perilloses, són trampes intel·lectuals", diu). Va viure 11 anys entre Itàlia, Suècia, Alemanya i França, sense mai arribar a aprendre més d'una o dues paraules de cada idioma, esperant, en va, la seva caiguda. Per què va tornar a Minsk el 2011, doncs? Perquè "només es pot escriure a casa", contesta.

Sobre el periodisme, la literatura i el cisell

"He sentit dir més d'una vegada, i encara ho sento dir avui, que això no és literatura, que és un document. Però què és literatura, avui? Qui pot respondre a aquesta pregunta?"

"Jo escric, anoto la història contemporània, la història en el decurs del temps. Les veus vives, els destins vius. Abans d'esdevenir història, encara són el dolor, el crit, el sacrifici o el crim d'algú. Un sens fi de vegades m'he fet la pregunta: «Com es pot transitar entre el mal sense augmentar-lo, sobretot avui dia, quan el mal adopta unes dimensions còsmiques?». Abans de començar cada llibre, m'ho pregunto. Aquesta és la meva càrrega. Aquest és el meu destí".

Què és el que fa Aleksiévitx? Periodisme? Literatura? Història? Al tram final del llibre 'Els nois de zinc' hi ha la resposta. Allà, l'autora, acusada de tergiversar dos testimonis, exposa la seva defensa davant el tribunal: "Què haig de defensar? El meu dret com a escriptora a veure el món tal com el veig i a odiar la guerra. O és que haig d'explicar-los que existeixen la veritat i la versemblança, que un document en l'àmbit artístic no és un certificat de l'oficina de reclutament ni un bitllet de tramvia? Els llibres que escric són un document i alhora la meva imatge del temps. Jo no invento, no fantasiejo, sinó que construeixo els llibres a partir de la realitat. El document és el que m'expliquen; el document, en part, sóc jo, l'artista, amb la meva visió i percepció del món".

"Els llibres que escric són un document i alhora la meva imatge. No invento, sinó que construeixo els llibres a partir de la realitat"

Per reforçar la seva postura, Aleksiévitx adjunta el "peritatge literari" de l'obra, que el jutge no ha admès a tràmit. Amb la primera pregunta que el **PEN bielorús** adreça a l'acadèmia per confeccionar-lo, queda tot dit: "Quina és la definició des del punt de vista científic del gènere de la narrativa documental, tenint en compte que «documental» s'entén com «basat en els fets

(testimonis)» i «narrativa» com «obra d'art, creació»?». Com sigui, després de llegir-ne l'obra, es fa inevitable preguntar-se per la importància i utilitat de la discussió. No ens urgeix prou la veritat que hi raja, a doll? No ens preocupa més saber quant d'amor es necessita per esculpir-la?

Aleksiévix es defineix a si mateixa com **“una escriptora que utilitza eines del periodisme”**. Amb aquestes eines ha modelat un cor infinit que penetra, com la radiació, sense aparent forma ni olor: els efectes perduren, les veus ressonen. Qui som? Qui som?, pregunten els seus llibres. L'aposta moral és enorme. L'escriptora podria haver-se estès en les seves impressions sobre l'Afganistan o sobre l'evacuació dels seus pares, lluny de Txernòbil. Però no ho fa. Prefereix cedir espai a les veus. La seva es troba entre els fragments del seu diari però, sobretot, en la titànica edició del caos: el to compartit, la frase curta, la nuesa d'imatges... “Busco una llengua, recullo els brins...”: es pot transmetre l'abís sense artifici?

L'obra d'Aleksiévix és, també, **un assaig sobre els límits del llenguatge i de la literatura**. Tots els volums, en particular ‘Temps de segona mà’, són plens de referències a Dostoievski, Txékhov o Xalàmov. També ells buscaven la caixa negra. Avui, com el passat, continuen nodrint la cultura russa de preguntes, però ja no donen respostes.

Aleksiévix respira alleugerida: el premi Nobel ha arribat en el millor moment. Amb el retaule sobre la fi de l'home roig ha tancat una etapa esgotadora per a ella. **“He exhaurit les reserves per protegir-me del dolor”**, diu a la premsa. L'escriptora treballa ara en dues noves obres corals: l'una, sobre l'amor, i l'altra, sobre la vellesa. De moment, sembla que no se'n surt: “La generació més vella és una generació soviètica. Han de parlar de si mateixos i no en tenen costum. Els parles de l'amor, i t'expliquen com es va construir Minsk. Els parles de la vellesa, i et conten com de dura va ser la vida després de la guerra. És com si mai n'haguessin tingut una de pròpia”.